

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”

**Автореферат на
дисертационен труд на тема:
ЧОВЕШКАТА УЧАСТ В ПРОЦЕСА НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ**

**за придобиване на образователна и научна степен
„доктор”**

**по научна специалност:
История на философията – 05. 01. 01.**

Дисертант: Татяна Василева Петкова

Научен ръководител: доц. д.н. Лазар Георгиев Копринаров

Благоевград 2012 г.

ОБЕМ И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на катедрата по „Философски и политически науки” към Философския факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград на 17 април 2012 г.

Дисертацията се състои от увод, четири глави, заключение, библиография и е с обем 195 страници. В увода се аргументира актуалността на темата, обекта, предмета и задачите на изследването. Всяка глава е организирана с по няколко параграфа. В заключението са представени основните изводи. Библиографията включва 178 литературни източника, от цитираните произведения в хартиен книжен вариант са 143 заглавия, а 35 са електронни книги с он лайн достъп до тях. На български и руски език са 118 източника, и 60 на английски, немски, испански, и италиански език.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 17 юли 2012 г. от 11: 00 часа в

ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград

I. Актуалност и значимост на изследвания проблем

Глобализацията е тема, която навлиза активно в социалните и хуманитарните науки в началото на 80-те години. В съвременната хуманитаристика и особено в социалните науки едва ли има друга проблематика, която да е по-интензивно изследвана в последно време от проблематиката на глобализацията. Фокусирането на теоретичния интерес към този процес е разбираемо – глобализацията произвежда и благата, и бедствията на нашето време. Тя оформя облика на епохата, в която живеем, и това не може да не я прави фундаментална изследователска тема. Британският социален мислител Мартин Олброу съвсем основателно констатира, че „глобализацията е най-значимата реалност и тема в съвременния живот и в съвременната социална теория от разпадането на марксистката система насам...”

Глобализацията е многолик, комплексен процес. Негови основни елементи са онези технологически, икономически, политически и културни процеси, които в противоречивите си взаимозависимости произвеждат нов тип директна и дистанционна обвързаност на света, превръщайки го в единно, драматично функциониращо цяло. Глобализацията инкорпорира различните части на света в едно противоречиво единство. С риск да не бъдат обхванати всички измерения на многообразния процес на глобализацията, тя следва с работна цел да бъде определена като процес на въвличане на човечеството в конфликтна, но единна система от икономически, политически и културни връзки, осъществяващи се чрез транспортни средства с непрекъснато увеличаващи се възможности за съкращаване на пространствените разстояния и върху основата на постоянно обновяващи се телекомуникативни и информационни технологии, които осигуряват възможности на индивида да бъде сякаш едновременно в много точки на света.

Глобализацията е обективен процес, който не може да бъде спрял по ничия воля. Хората участват в този процес поради или въпреки своята воля. Глобализацията е едновременно техен продукт и в същото време обективно условие на живота им.

Поради своята многоликост и фундаменталност, глобализацията се третира от позициите на различни науки и с различни теоретико-методологически подходи. Най-често срещаният подход към нея е като към сложен икономически процес. Това е разбираемо – свободното движение на стоки, капитали и услуги, всеобхватната мрежа на транснационалните компании, верижността на финансово-икономическите кризи и

т.н. са толкова видими и толкова силни по ефектите си върху стопанския живот на всички кътчета на земята, че не могат да не се превърнат в тема на интензивни научни изследвания. Както и да се разбира глобализацията, икономиката е нейната водеща сфера. Защото глобализацията е производна и свързана на първо място с транснационализация на производството и пазарите, с комуникативната свързаност на света, със създаване на транснационални корпорации, с формирането на глобален бизнес-елит, със създаването и функционирането на световна финансова инфраструктура, която е способна да диктува правилата на кредитиране, условията и ориентацията на икономическия живот в различните краища на планетата, с международно реструктуриране на работната сила, водещо до внос на евтина работна ръка от Юга към Запада, със смяна на географията на производството и услугите и т.н.

Засилен е интересът и на политическите науки към глобализацията, защото сред най-очевидните нейни резултати са силната ерозия на суверенитета на държавите за сметка на засилване на ролята на транснационалните институции, появата на международния тероризъм, сътресенията в системите за международна сигурност, преходът от двуполусен към многополусен свят и т.н.. Глобализацията представлява едно „заплашително предизвикателство” (Д. Хелд) пред политическите науки. Така е защото традиционните идеологии и теоретичните начини на осмисляне на политическия ред са подложени на сериозно изпитание, на „силен натиск” от главните насоки на развитие, които предизвиква глобализацията. Поради „снопа” от нови теми и проблеми, с които се сблъсква политическия живот в съвременното общество, глобализацията не може да не бъде сред интензивно обсъжданите теми на политическите науки.

През последните години глобализацията се превръща в привилегирован предмет и на културознанието, тъй като нейни емблеми са такива културни „средства” като сателитната телевизия, глобалните медии, т.н. „масова култура”, хибридните културни феномени и т.н. Науките за културата са сериозно предизвикани от глобализацията, тъй като тя поставя културата в „амбивалентна ситуация” (И. Знеполски) – тя става едновременно и масов продукт, и „гнездо на съпротива” срещу тази масовизация.

В този контекст остава сякаш в сянка едно от най-важните измерения на глобализацията – **човешкото измерение**. То е най-важното, най-значимото, най-перспективното, което обаче като че ли продължава да бъде най-пренебрегваното. Глобализацията е такава система от взаимодействия на микро и макрониво, в резултат на която се създават нови специфични условия за производството и възпроизводството

на съвременния човек. Тя променя по коренен начин битието на днешните хора и вкарва в нова перспектива тяхното бъдеще. Затова глобализацията следва да се изследва не само в икономически, политически или културологичен план. Висока е потребността от своеобразен **философско-антропологичен поврат в анализа на глобализацията**. Такава е ориентацията на настоящия дисертационен труд. Неин предмет не са отделните елементи – икономически, политически, културни - на глобализацията, нито пък глобализацията в нейната съвкупна цялост. В дисертацията се прави опит да се постави на обсъждане въпросът какво е мястото на човека в глобализационния процес, т.е. какви са онези радикални качествени промени **в човешкото битие**, които са резултат от икономическите, технологическите, политическите, културните процеси, които съставляват глобализацията.

II. За предмета, подходите и структурата на дисертационния труд

Човешката участ в процеса на глобализацията – това е заглавието и темата на настоящия дисертационен труд. В заглавното понятие „участ” са вложени две разнопосочни смислови значения – за човека като обект и като субект на глобализацията. И двата смисъла са положени от етимологията на думата „участ”. От една страна тя съдържа в смисъла си идеята за съдба, присъда, обреченост, безизходност, довеждане на нещата точно до това състояние, в което са. Но „участ” означава и нещо съвсем друго. Тази дума ангажира в смисъла си идеята за участие, за част от нещо, за активна принадлежност към нещо, което човек вече не може да спре, но което същевременно е негова същностна самореализация. В случая в „участ” е заложен смисъла не само на съдбовност, но и на съучастие. Човекът се разглежда в дисертационния труд едновременно като търпяща и твореща инстанция в полето на глобализацията.

Глобализацията е най-голямото социално преобразование на нашето време. Но тя не е нито случаен, нито изключително съвременен процес. Тя е епохална промяна в света на нашето време, но със своя продължителна предистория. Затова глобализацията се разглежда в дисертационния труд като **исторически контекстуализиран процес**. Сегашната глобализация препраща към досегашната история, давайки възможност да видим в нея процеси, които могат да бъдат наречени прото-глобализационни, доколкото са далечен, смален аналог на сегашните процеси на превръщането на света в

една противоречива в себе си цялост. Поради тази причина дисертацията има своя ретроспективен раздел, в който се третира далечните идейни и процесуални корени на „нашата“ глобализация. Приносът на това историзиране е, че дава възможност с нови очи да се погледне на миналото, както и да научим за съвременната глобализация от предходни исторически периоди. Новото и различното в този исторически подход е, че историчността и корените на глобализацията не се рамкират, както е обичайно, в миналото столетие или малко по-назад, в XVIII в. Подходът в дисертацията е друг. От една страна се търсят реални процеси, които са далечен аналог на глобализацията /например, пространственото разширяване на християнството и на исляма преди много векове, при което се осъществява сложно взаимодействие между локалното и регионалното ниво на човешкото взаимодействие/. От друга страна класически и добре познати философски идеи се анализират в нова светлина, в светлината на проблематиката, която се „произвежда“ от съвременната глобализация. Това става, като се анализират философски идеи /отношението към Другия, универсалността на човека, толерантността и т.н./, които са изказвани в хода на историята на философия, но чието значение изпъква тъкмо в сегашната ситуация, в контекста на съвременната глобализация.

Глобализацията не е някаква особена социална „субстанция“. Тя е специфична форма на взаимодействия, която се подготвя в хода на историческото развитие и достига до своята зряла изява в наше време. Разгледана като форма на взаимодействия, в глобализацията могат да бъдат разграничени две измерения - **микро и макроизмеренията** на глобализацията. Глобализацията предполага взаимодействия на две нива – на макрониво, в което основен субект е индивида, и на макрониво, в което са разположени взаимодействията между държавите и организациите, между локалните, националните и международните организационни субекти. Това разбиране за глобализацията, съдържащо се в дисертационния труд, ориентира изложението в две посоки – тя се анализира както на макрониво, така и на макрониво. Изследвани са, например, промените в ролята на държавата като мащаб за човешката жизнедейност и като репер на груповата идентичност. В същото време е отделено внимание и на промените в битието на отделния човек, настъпващи по силата на глобализацията – детериториализацията на това битие, новите форми и ориентири в социалното време, радикалните изменения в пространствеността и т.н.

Глобализацията е реален социално-исторически процес. Този процес търпи противоположни социални диагнози. Глобализацията е реалност в динамиката на

съвременното общество. Но заедно с това е обект на разнообразно теоретично осмисляне и оценяване. Затова в дисертацията глобализацията се разглежда в две перспективи. Проследяват се, от една страна, онези идеи в историята на философията, които „в края на краищата” формират условията и историческите предпоставки за глобализацията, а от друга – идеите, чрез които се дебатират за същността и човешките последици от глобализацията като съвременен процес. На другото ниво се анализира самият глобализационен процес, като той се разглежда не толкова сам по себе си, а като условие на човешкото битие. Затова дисертационният труд е разположен едновременно **в две полета** – историко-философско и философско-антропологическо или социално-философско. Глобализацията между да бъде изследвана с емпирични или с теоретични методи. В дисертационния труд подходът е теоретичен, философски. Неговата „философичност” произтича от предмета на изследването – то не е изследване за икономическите, политическите или културните съставки на глобализацията, а за човешкото битие в неговите измерения на обект и субект на глобализационния процес.

И така, тема на дисертационния труд не е глобализацията, а нейното човешко измерение. Затова изследването не се съсредоточава върху икономическите, политическите или културните елементи, чрез които се изразява и реализира глобализацията. Като има предвид и назовава промените в икономическите, политическите и културните взаимодействия, то се фокусира върху промените в човешкото битие, породени в хода на глобализационния процес. На глобализацията се гледа в две перспективи – като реален процес и като дебат за него. Заедно с това тя се анализира в исторически контекст. Изследва се както съвременната глобализация, така и онези философски идеи и реални социални процеси, които могат да бъдат определени като предвестници на тази глобализация.

Това разбиране за предмета на дисертационния труд определя неговата структура. В първата глава на работата се проследяват онези философски идеи, които в една или друга степен са подготвили съвременната глобализация или добиват нов смисъл в днешния контекст. Става дума преди всичко за идеите, отнасящи се до разбирането за универсалността на човека, за възможните отношения към Другия, за пораждането на идеята за национален суверенитет като критерий за групов идентичност и форма на разграничение между националното и универсалното.

Във втората глава на дисертационния труд анализът е разположен в полето на съвременния философски дебат за глобализацията, като се прави опит за типологизиране на наличните разнообразни теоретични позиции.

В трета и четвърта глава се осмислят социалното пространство и социалното време като философски категории. Вниманието е съсредоточено преди всичко върху изясняване на промените в съдържанието на социалното време и пространство, както и върху факторите, които „произвеждат” тези промени. Тази ориентация на анализа се диктува от необходимостта да се изясни по какъв начин и защо глобализационният процес се оказва изключително силен фактор за радикални изменения в съдържанието на социалното време и социалното пространство. Ръководим се от разбирането, че времето и пространството са основни категории на човешката жизнена дейност. Съответно, не би било възможно да се осмисли човешката участ в процеса на глобализацията, ако не се анализират настъпилите в резултат на глобализацията кардинални промени в съдържанието на тези две фундаментални категории на човешкото битие. Затова в трета и четвърта глава се анализират някои от онези съдържателни промени в социалното време и социалното пространство, които преосмислят битието на човека в процеса на глобализацията.

Това разбиране за предмета на дисертационния труд определя неговата структура. В първата глава на работата се проследяват онези философски идеи, които в една или друга степен са подготвили съвременната глобализация или добиват нов смисъл в днешния контекст. Става дума преди всичко за идеите, отнасящи се до разбирането за универсалността на човека, за възможните отношения към Другия, за пораждането на идеята за национален суверенитет като критерий за групова идентичност и форма на разграничение между националното и универсалното. Анализът и във втората глава на дисертационния труд е разположен в полето на идеите. Но в този случай се анализира съвременният дебат за глобализацията, като се прави опит за типологизиране на наличните разнообразни теоретични позиции. В останалите глави на дисертацията вниманието е насочено към радикалните промени в социалното време и социалното пространство, предизвикани от глобализацията. Съсредоточаването върху тях е предизвикано от разбирането, че времето и пространството са основни категории на човешката жизнедейност. Съответно, не би било възможно да се осмисли човешката участ в процеса на глобализацията, ако не се анализират настъпилите в резултат на глобализацията кардинални промени в съдържанието на тези две фундаментални категория на човешкото битие.

Конкретизирана, структурата на дисертационния труд е следната:

Увод

Първа глава:

ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА В ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКА ПЕРСПЕКТИВА

1. Идеи за универсалността на човека
2. Идеи за отношението към Другия
3. Появата на идеите на космополитизма и толерантността

Втора глава:

СЪВРЕМЕННИЯТ ФИЛОСОФСКИ ДЕБАТ ЗА ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА

1. За началото на глобализацията
2. Глобализацията - хомогенизиране или хетерогенизиране
3. Оценяването на глобализацията
4. Антропологическите последици на глобализацията

Трета глава:

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ НА СОЦИАЛНОТО ПРОСТРАНСТВО

1. Историческата динамика на социалното пространство
2. Свойства на глобализираното социално пространство
3. Мобилният човек

Четвърта глава:

НОВИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ВРЕМЕТО

1. Концептуализация на социалното време
2. Чувството за време
3. От часовниковото време към мрежовото гъвкаво време
4. Глобалното време - промененото отношение към бъдещето и миналото
5. Виртуалното пространство във виртуалното време

Заклучение

Библиография

III. Синопис

В ПЪРВА ГЛАВА „ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА В ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКА ПЕРСПЕКТИВА” се защитава тезата, че анализът на глобализацията препраща двойно към миналото. Първо, защото съвременният глобализационен процес има своята предистория и пълноценното разбиране на съвременността предполага съобразяване и проследяване на нейния генезис. Второ, защото миналото - в това число „отминалите” идеи - придобива нов смислов пълнеж, когато към него се гледа от висотата на днешния ден. Ретровизията, т.е. погледът от днешните прояви на глобализацията към миналото, „просветлява” допълнителни смисли в отдавна изказани идеи.

При такива разбиране на предисторията на глобализацията се гледа като на специфична сплав от действия и идеи. Тя е сплав от исторически разширяващото се взаимодействие между различните общества в планетарен мащаб и от генерираните в този процес идеи с философски характер, касаещи разбирането: а/за **универсалността на човека**; б/ за отношенията между „своето” и „чуждото”, в/за **космополитизма** и г/за **толерантността**.

От тази гледна точка в **първия параграф** на дисертацията се отделя специално внимание на историко-философското осмисляне на универсалността на човека. Проследено е как в античната философия и при Отците на християнството се заражда идеята за човека като универсално същество и в какъв смисъл тази идея носи в зародиш някои от условията на бъдещия процес на глобализацията.

Задачата на **втория параграф** е да разгледа в историко-философски план въпроса за отношението към „Другия”, тъй като това отношение кристализира тъкмо в тази двойственост на глобализационната предистория. Срещата с „Другия” става в хода на разширяващите се взаимодействия с общества в други части на планетата. Но същевременно „Другият” се открива не само буквално, но и идеално, при осмисляне характера на неговата *другост*, като се оценява тази *другост* в перспективите на „своя” светоглед и т.н.

Тази проблематика се разглежда в дисертацията в контекста на историческия процес на пространственото разпространение на християнството, на сблъсъка му с исляма, както и на начините, по които европейците са осмисляли новопокръстените народи в пост-колумбова Америка. Проследено е по какъв начин християнският светоглед се налага над „друговерските” народи, с които християнска Европа влиза в

контакт („открива”, покорява, взаимодействия и т.н.) в хода на историята. Разгледана е конфронтацията между универсализиращото начало на християнството и универсализиращото начало в исляма. Анализирани са процесът, в който се наблюдава преоткриване на християнския хуманизъм и неговите претенции за въплъщение на универсални ценности, осъществени при срещата на Христофор Колумб и неговите следовници с непознатите народи на новооткрития материк. Отбелязан е дебатът дали откритите „Други” са човечи и притежават същите права.

При анализа на този дебат е направен опит да се изгради типология на отношението към „Другия”. Отношението към „Другия” е типологизирано на основата на три критерия: аксиологичен, праксеологичен и неутралитетен. В аксиологичен аспект „Другият” се разглежда като равнопоставен, по-нисш или по-висш; като добър или лош; като харесван или нехаресван и т.н. В праксеологичен аспект отношението към „Другия” е отношение на доближаване или отдалечаване, което означава приемане на ценностите му, отъждествяване с неговите ценности, подчиняване себе си на „Другия” или подчиняване Другия на себе си, съгласяване или асимилиране на ценностите на „Другия” и т.н. Третият критерий подразделя отношенията към „Другия” в зависимост от това дали се проявява безразличие или неутралност.

В контекста на темата за „своето” и „чуждото” е проследена появата на идеите на Ж. Боден за националния суверенитет и на Франсиско де Витория за международното право.

В третия параграф на първата глава на дисертационния труд се разглежда зараждането на космополитизма и неговото развитие във философията на Просвещението. Разграничени са няколко етапа в историческата динамика на космополитизма. Посочва се, че корените на философския космополитизъм могат да бъдат открити още в Древна Гърция: определяйки се като граждани на света, Сократ и Диоген могат да бъдат оценени като първите космополити. В този параграф на дисертационния труд е анализирана християнската апологистична теза за универсалността и безграничността на човешката душа, за която няма пространствено-времеви ограничения. Този своеобразен християнски космополитизъм намира по-късно своето изражение в ренесансовите концепции на Еразъм Ротердамски, Хуан Луис Вивес, Монтен и др. Специално място се отделя за сравнение между ренесансовия и просветителския космополитизъм. Подчертава се, че космополитизмът в епохата на Просвещението придобива светски характер, че той е форма на самоидентификация на културните елити и израз на освобождаването им от християнските наративи, както и

от производните от тях догматични асоциации за устройството на света /геоцентризмът, както и идеите за превеса на бялата раса над всички останали/. Космополитизмът, характерен за мислителите от тази епоха, е проява преди всичко на един глобализъм, намиращ израз в търсене на идеен пацифизъм в контекста на непрекъснатите войни и международни конфликти в Европа. При анализа на историческата динамика на космополитизма се стига до становището, че в средата на XVIII-ти век се прави крачка назад от първоначалния еуфоричен космополитизъм и се предприемат опити за преосмисляне на неговия глобален характер. Първоначалният просветителски космополитизъм се сблъсква със зараждащия се политически национализъм. В края на XVIII-ти и в началото на следващия век космополитизмът намира своеобразно убежище в света на „въображаемото” – неговите основни представители и защитници се оказват хората на изкуството.

В третия параграф на първа глава се разглежда също така историко-философското формиране на идеята за толерантността – толерантността, която е едно от принципните условия за мирното и хуманитарно продуктивно разгръщане на съвременната глобализация. Разбирането, което е защитено в дисертацията, е, че толерантността предполага наличието и признаването на плурализъм в обществото, между хората, както и у самия себе си; че тя имплицира съгласие, свобода, приемственост, разбиране, равенство и пр. Това означава, че толерантността е интенция, която е натоварена със задачата да намери адекватен път към „Другостта” - не за да я парира, а да я онагледя, преведе и направи разбираема и достъпна. Толерантността се явява в различни форми: тя може да бъде етническа, религиозна, национална, културна и пр., но в основата ѝ стои задачата да се приемат различията като естествени и необходими условия за пълноценната самореализация на човешките индивидуалности. Чрез толерантността тези различия се оценяват като своеобразни качествени характеристики, които обогатяват човешкият род и познанието за него. В дисертационния анализ на пораждането и еволюцията на идеята за толерантността се тръгва от становището на Аристотел, който разглежда в „Никомахова етика” толерантността като съгласуваност или съгласие. Според него, за да бъде класифицирана като добродетел, толерантността трябва да бъде нещо повече от обикновеното доброжелателство и приятелство. Тя трябва да парира в себе си възможния недостиг или излишък от качество. Това е възможно, когато толерантността бива възприемана като съгласуваност, а съгласуваността сама по себе си предполага един и същ начин на оценяване на общите интереси. В дисертацията е отделено

подобавашо място на идеите за толерантността, развити в произведенията на Джон Лок и Имануел Кант.

В резултат на анализа в първата глава на дисертационния труд се стига до следните становища и изводи за **философската предистория** на съвременната глобализация:

- Чрез идеите за равенство, братство, любов и състрадание, ясно изразени в християнството, но налични също така в исляма, както и в будизма, се достига до осъзнаване на необходимостта от духовна близост и равнопоставеност на хората. Тези религиозно-нравствени ценности се поставят през XVI – ти век в основата на човешки права и по-късно пробиват пътя на идеята за универсалните човешки права;
- Войните и завоевателната политика на Западна Европа в епохата на колонизацията поставят на дневен ред проблемите за юридическото разрешение на конфликтите, което води до необходимостта от обосноваване и легитимиране на международни правни норми. В дискусиите, предизвикани от основателя на „глобалната политическа философия“ Франсиско де Витория, се фиксират правилата за водене на война и за сключване на мир. С това официално се поставя началото на международната политика, както и на дипломацията. Франсиско де Витория и създадената от него Саламанска школа защитават още през XVI век свободата на движение на хора и идеи, както и ценността на търговския обмен като източни на благосъстояние. Идеите за правила в международните отношения, за свобода на движението и за ползотворността на търговския взаимобмен, оформили се през XVI в. като израз на християнския универсализъм и юдео-християнските традиции, са „генетично“ важни от гледна точка на възможността за достигането до съвременната глобализация, тъй като войната и насилието противопоставят народите, докато намирането на решения чрез ясни правила в международните отношения създава пространство за по-тесни взаимодействия и за икономическото взаимопроникване на различните общества;
- През XV-ти – XVI - ти век за първи път в историята на човечеството се поставя с философски, религиозно-антропологически и правни аргументи въпросът за нелегитимността на робството и възниква позицията за неговата официална забрана. Идеята за човека като универсално същество се хуманизира в степен, далеч надхвърляща онази, която е била валидна по времето на античния гръцки хуманизъм;

- В късния Ренесанс /Хуго Гроциус, Франсиско де Витория и др./ започва процесът на обосноваване правото на самоопределение и суверенитет на националните държави, като същевременно се настоява за плурализъм и за правото на личността сама да избира, къде да живее;
- На този фон се генерират първите идеи за космополитизма, който в края на краищата може да бъде определен като една от най-важните философски идеи в подкрепа на глобализационния процес. Корените на философския космополитизъм могат да бъдат открити в някои от идеите на Сократ и Диоген, които се самоопределят като граждани на света. Темата за космополитизма е заложена и в християнските апологистични тези за универсалността и безграничността на човешката душа, за която няма пространствено-времеви ограничения. Този своеобразен християнски космополитизъм намира своето изражение в ренесансовите концепции на Еразъм Ротердамски, Хуан Луис Вивес, Монтен и др.

Представени в обобщен вид, изводите в първата глава на дисертационния труд показват, че структуро-изграждащите идейни елементи на съвременната глобализация са започнали своето формиране преди много векове. Идеите за универсалността на човека и за необходимостта от поддържане на универсални морални принципи, за космополитизма като мирна алтернатива на национализма и шовинизма, за потребността от толерантност при справянето с „Другостта” /на другата раса, другата религиозна вяра, другия народ, другия пол и т.н./, за човека като гражданин на света, за вечния мир като проява на глобална справедливост, за зачитане правото на народите на суверенитет, съвместявано с признаването на върховенството на международното право и гарантиране на отвореността на националните граници и т.н. са идеи, които са се оформили много преди днешната глобализация. Но без тях нейното осъществяване би било невъзможно. В този смисъл посочените идеи /от обсега на философската антропология, етиката, философията на религията, на политиката, на правото и културата/ принадлежат на историята на философската мисъл, но същевременно са структуро-образуващи елементи на съвременния глобализационен процес.

Във ВТОРА ГЛАВА **„СЪВРЕМЕННИЯТ ФИЛОСОФСКИ ДЕБАТ ЗА ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА”** се анализира философският дебат за съвременната глобализация. В една или друга степен са разгледани концепциите на такива значими

социални мислители като А. Гидънс, Р. Робъртсън, Я. Недервент Петерс, М. Олброу, А. Ападурай, М. Кастелс, М. Хард, А. Негри и др.

Въведени са четири оси, спрямо които се типологизират многобройните теоретизации за глобализацията, осъществени през последните две десетилетия. Тези оси касаят различията между теоретиците: а/ в третирането на **началната точка** на глобализацията; б/ в осмислянето на глобализацията в координатната система „**хомогенизация – хетерогенизация**“; в/ **оценяването** на глобализацията; г/в **антропологическите последици** на глобализацията.

В **първия параграф** на тази глава се прави типологизация на теориите за глобализацията по „**времената ос**“ /въпросът за „началото на глобализацията“/. Като се обобщават различните позиции за генезиса и етапите на глобализационния процес, те са подразделени на **три групи**. Според първата група **началото на глобализацията е в древността**. Тези автори смятат, че глобализационните процеси започват, когато се формират големите империи. В основата на подобни визии стои схващането, че историята на човечеството е съпроводена от двата противоположни процеса – от *универсализация и партикуларизация*. В различни етапи от историята може да преобладава един от двата процеса, като при процесите на универсализация се наблюдава излизане на отделни общности извън собствените им граници.

Друга група изследователи считат времето на **Великите географски открития за начало на глобализацията**. Репрезентативните за тази група автори смятат, че глобализацията е процес, чието начало е положено от експанзията на западната цивилизация, която е наложила своите ценности и институции на останалата част на света. Съвременният глобален свят е такъв, благодарение на инвазиите на богатите в миналото европейски държави в изолирания и непознат свят на другите континенти. Но заедно с външната експанзия на Запада глобализацията е свързана също така с вътрешни трансформации на самото западно общество. Тъкмо това взаимодействие между външната експанзия и вътрешните икономически, политически и културни промени предпоставя наличието на няколко етапа в разгръщането на глобализацията. С Великите географски открития се поставя началото на световната търговия, но също така се зараждат и капиталовите отношения, поставящи началото на капитализма. Развитието на капитализма преминава през няколко цикъла, защото процесите на универсализация се сменят от процеси на партикуларизация, процесите на либерализация се заменят от тези на протекционализъм. При различните цикли има

определена група от държави или държава, които са „хегемони”, носители на процесите на универсализация.

В дисертацията се защитава възгледа, че известният американски изследовател И. Уолерстейн, създател на теорията за „света-като-система”(World-system), заема специфична **междина позиция** между първите две позиции за началото на глобализацията. Според неговата теория човешката история е протекла в рамките на три стадия. Първият стадий е стадият на „мини-системите”, съществувал от пораждането на човечеството до появата на аграрните цивилизации. Това е епохата на неголеми изолирани структурни единици, които са били самодостатъчни и с вътрешно единна култура. Вторият стадий е епохата на „световните империи”, в който се осъществява обединяване на предходните „мини-системи”. Това интегриране е най-често агресивно, свързано с войни и завладявания. Третият стадий – стадият на световната икономика – започва през XVI –ти век. Това е времето, в което държавата започва да губи всеобщата си регулираща и протекционистка роля, отстъпвайки приоритетно място на пазара. Поради своята изключителна динамичност капитализмът се оказва способен да осигури изобилие от стоки и да стане привлекателен за все повече хора по света. Започнал в Западна Европа, той се налага над света. Но в този процес се осъществява йерархизация на *света-като-система*: мястото на империите се заема от три различни зони – централни, периферийни и полупериферийни. Макар и единен в резултат на глобализацията, светът се оказва вътрешно разслоен, с различни нива на развитост, богатство и потенциал за човешкото развитие.

Третата група изследователи (Р. Робертсън, У. Бек, А. Ападурай, Баба и др.) интерпретират глобализацията най-вече във философско-антропологическа и културологическа перспектива. Те смятат, че глобализацията е преди всичко начин на живеене в света, състояние на съзнанието, което се е появило **след 50-те години на XX – ти век**. За тези автори е важно не само и не толкова това, че светът става взаимоотношен в икономически план. Решаващото е, че в резултат на този процес се оформя своеобразно „глобално съзнание” на индивидите. В хода на информатизацията на света и на колосалното ускорение на транспортните средства пространството и времето на живеене попадат в състояние на „компресия”, появява се транснационално социално пространство, отпада раздробеността на света и човешкото съзнание придобива характеристики, които никога преди това не е имало – „глобализира” се. По мнението на тези автори глобализацията на съзнанието започва да се проявява в средата на миналия век. Затова според тях глобализационният процес може да е

започнал в икономическите си измерения по-рано, но в същинския смисъл на думата има началото си едва през 50-те години на XX век.

Специално внимание в този параграф на дисертацията е отделено на различията между философските позиции на автори като А. Гидънс и М. Олброу. Според първия автор глобализацията е естественото продължение на модернизацията, според втория – тя е съвсем нова епоха / „глобалната епоха“/, радикално различаваща се от епохата на модерността. В дисертацията се защитава гледището, че и двата типа интерпретации имат основания, но в първия случай е целесъобразно да се говори за прото-глобализация, а във втория - за същинска глобализация. Заедно с това се подчертава теоретичната необходимост от вътрешно структуриране на процеса на глобализация с оглед на неговите мащаби и дълбочина на влияние върху различните аспекти на човешката жизнена дейност. Смята се за продуктивно генезисът на глобализацията да бъде осветляван с познавателен инструментариум, включващ в себе си мрежа от понятия като *глобални проблеми*, *глобална система*, *универсализация*, *партикуларизация*, *интернационализация* и т.н. Чрез тези понятия се създават възможности за по-нюансиран анализ на съвременния глобализационен процес и за изследване на неговия генезис.

Във **втория параграф** на тази глава в дисертацията се прави типологизация на теориите за глобализацията в координатната система „хомогенизация – хетерогенизация“. Излага се становището за наличието на различни поколения сред теоретичните на глобализацията, както и за различията между тях по въпроса дали и в каква степен глобализацията представлява хомогенизиращ процес и дали глобалното и локалното си взаимодействат или са редоположени. Специално внимание е отделено на концепцията на Р. Робертсън, в която се преразглеждат понятията за локалност и глобалност. Анализът показва, че в тази концепция съотношението между локалното и глобалното се разглежда като диалектична категориална двойка. От една страна локалността все повече се проявява като продукт от влиянията на глобалността. Но е вярно и обратното, глобалността се оказва мрежа от прояви на локалното. Голяма част от съвременната глобална масова култура в действителност е белязана и износва идеи, стилове и жанрове, засягащи религията, музиката и изкуството на локалните общности и култури. Затова Робертсън предлага понятието *глокалност* като по - адекватно в способността си да опише процесите на взаимното инкорпориране на локалното в глобалното. Той е склонен дори да замени употребата на понятието глобализация с

понятието глокализация. Глокалността примирява прекаленото напрежение, което се получава при анализирането на глобализационните и локалните процеси. Понятието много отчетливо изразява неразчленеността между глобално и локално и в същото време говори за несводимостта на „глокалните феномени“ до „поставянето“ им в една или друга национална държава. Чрез понятието „глокализация“ Р. Робертсън се опитва да не третира глобалното като нещо, което идва «вече приготвено» и „отгоре“. В неговата концепция глобалното е резултат от сблъсъка и взаимодействието между разположените в полето на локалните елементи, идващи или получени от различни локалности. Разгледана е и концепцията на Ян Недервент Петерс, която е оценена като представителна за т.н. краен хетерогенизъм. Според този автор глобализацията произвежда „хибридизация“.

Различията между т.н. „хомогенисти“ и т.н. „хетерогенисти“ се оказват в края на краищата производни от това, кой аспект на глобализационния процес се приоритизира. Когато се изтъква икономическото измерение, тогава излиза на преден план хомогенизацията на света. Когато на глобализацията се гледа в по-широк план – като единство на икономически, информационни, културни процеси – тогава се засилва акцентът върху вътрешното разнообразие, от което се гради глобализацията. Тя представя да се разглежда като налагане на един и същи модел върху различни общества, вместо това се третира като единство на локалното и глобалното, т.е. като процес на хетерогенизиране / „глокализиране“, „хибридизиране“ и т.н./.

Във **третия параграф** на тази глава в дисертацията се прави типологизация на теориите за глобализацията по „**оценъчната ос**“, т.е. от гледна точка на вектора на оценяването на глобализацията. Спрямо оценъчния критерий различните схващания могат да бъдат обобщени в три групи, които условно са обозначени в дисертацията като „апологети“, „антиглобалисти“ и „неутралисти“. Различията между тях са **различия в оценката за последиците в общественото и човешкото развитие**, произтичащи от глобализационния процес. Заедно с това съществува и диференциация от гледна точка на това, дали се приема или се отхвърля възможността за регулиране или дори спиране на процеса на глобализация. Според „апологетите“ нито е необходимо, нито е възможно да се спре този процес. „Антиглобалистите“ смятат тъкмо обратното. „Неутралите“ се стараят да не заемат окончателна и еднозначна позиция в този дебат. Те разглеждат глобализацията като многостранен поток, в който се включват

относително независими помежду си процеси, чиито последствия могат да бъдат оценявани по различен начин.

Апологетите на глобализацията приемат, че тя е не само обективен, спонтанен и непредотвратим процес, но и процес, който носи блага на всички и стимулира хората да стигат до мирното си и взаимноизгодно ангажиране в нарастващи по мощабите си мирни общности. **Антиглобалистите** заемат полюсно противоположна позиция. За тях глобализацията е деградивен процес. Макар и с известни колебания, в дисертацията се сочи, че антиглобализмът съществува както в левия, така и в десния идеологически сектор. При разглеждането на идеите на антиглобалистите е отделено специално внимание на някои от идеите на философи като Антонио Негри и Майкъл Хард.

Наред с тези две позиции - на съвсем безкритична и на тотално критична интерпретация на глобализацията - съществува и трета позиция, която не акцентира върху крайните аспекти в глобалните процеси. Тази позиция е определена в дисертацията като позиция на **„неутралите“**. Тя е оценена в дисертацията като по-адекватна на реалните процеси. Тази позиция „не предлага **нищо комфорт, нищо апокалипсис**“ (М. Олброу) при интерпретиране и оценяване на глобализацията. Като пример за подобна неутрална оценка се разглежда концепцията на М. Олброу. Британският социален мислител смята, че глобализацията е процес, който „не може да бъде отклонен чрез простото му отхвърляне като поредния наратив“. Изброявайки основните прояви на глобалната епоха, М. Олброу сочи прехода от транснационални към глобални институции, денационализация на икономиката, появата на глобални социални движения, релативизиране на човешката идентичност, появата на нови неравенства и нова стратификация и т.н. Във всяка от тези прояви М. Олброу вижда както шансове, така и заплахи, затруднения, предизвикателства за обществото и за човека. Затова не може да се говори за глобализацията нито като за „комфорт“, нито като за „апокалипсис“.

В дисертацията е очертана и друга, различна по характера си проява на позицията на „неутралите“, въплътена в защитата на регионализма, който се третира като медиатор между ограниченията на националната държава и трудните предизвикателства на глобалността.

В **четвъртия параграф** се анализират различни теоретични стратегии при осмисляне на глобализацията от гледна точка на **„антропологическата ос“**. Тук е разгледана поредица от концепции за глобализационния ефект върху човека.

Вниманието е съсредоточено върху трима автори – А. Гидънс, А. Апударай и З. Бауман. Изборът им е продиктуван от факта, че тези автори са в някаква степен «нормозадаващите» автори в съвременния антропологически дискурс за глобализацията. А. Гидънс се фокусира върху глобализацията като фактор, който предизвиква де-традиционализация на човешката идентичност. А. Апударай разработва теорията на «въображаемите светове», в чийто център е де-териториализирания човек. З. Бауман от своя страна слага акцент върху промените в отношението към „Другия” и върху необходимостта от морал без наличието на морален консенсус.

А. Гидънс интерпретира глобализираното общество като пост-традиционно общество. В такава ситуация човекът става по-свободен – може да избира на «екрана» на всевъзможни традиции, но същевременно и по-отслабен откъм упованието в миналото. Традициите, които са били основен елемент за регулиране на индивида в пред-глобализираното общество, вече не могат да предотвратят нито контакта с други традиции, нито алтернативни форми на живот. Така се открива една космополитна перспектива, чието реализиране обаче А. Гидънс съвсем не смята за безпроблемно. За Гидънс конфликтът в обществен и идеен план е между космополитната перспектива и фундаментализма. Последният според автора е ново явление (въпреки разпространеното мнение, че фундаментализъм е имало винаги) и представлява реакция на глобализацията. Той не е част от някакво религиозно или друго убеждение, а е свързан с въпроса: как се защитава претенцията за истинност на едно убеждение и как то се представя навън. Не става въпрос за това в какво хората вярват, а защо вярват и как обосновават убежденията си. Фундаментализмът според Гидънс е „капсулирана традиция“ – традиция, „защитавана по традиционен начин с позоваване на нейната ритуална истина“. Фундаментализмът връща пазителите на традицията като единствени тълкуватели на истината и им дава нова власт. Той не представлява съпротива на традиционните култури срещу озападняването (каквито са най-честите интерпретации), а хранителна среда за съхраняване на традицията „по традиционен начин“. Фундаментализмът не се съобразява с амбивалентности, с многопосочни интерпретации, със сложни идентичности. Това според А. Гидънс води до отхвърляне на диалога в един все по-глобализиращ се свят, чийто мир и континуитет се крепят именно на диалога. Фундаментализмът е опасен, защото не изключва насилието като средство за постигане на целите си и отхвърля космополитните ценности. Той обаче поставя много въпроси пред глобалната модерност. Един от най-важните е въпросът за ценностите: „Можем ли да живеем с един „свят“, в който нищо не е „свято“, в свят без

никакви ценности?“ За Гидънс отговорът е отрицателен: „Никой от нас не би имал нещо, заради което си струва да живее, ако нямаше нещо, за което си струва да умре.“

В дисертацията е анализирана и друга версия на визията, че глобализацията засяга човека, като го откъсва от традициите му. А. Ападурай разглежда глобализацията като процес на **де-териториализация на човека** и на въвеждането на човешкия живот в своеобразни въображаеми светове. По силата на глобализацията съвременният човек загубва социалната си обвързаност с конкретното физическо пространство, с локалната територия. Непосредствената лична среда на човека става различна от локалната общност, в която той живее. Локалното, това традиционно място на живеене, се третира от А. Ападурай като толкова де-териториализирано, колкото и глобалното. Локалното и глобалното се оказват „неща“, които не са разделени от действителните разстояния, а от степента на интензивност на въображението.

Третата „антропологическа“ визия за глобализацията, която се разглежда в дисертацията, е тази на З. Бауман. Той алармира за сериозната промяна и чудовищната **отчужденост в междучовешките отношения** под влияние на живота в глобализиращото се общество. Именно междучовешките отношения са тези, които всъщност изграждат обществата и когато тези отношения не са изградени правилно, в тях е налице дефицит на „човечност“. З. Бауман разгръща тезата си, че „заедността има много форми“: „мобилна заедност“, „неподвижната заедност“, „манифестирана заедност“ и т.н. Като характеризира и разграничава формите на социалност, З. Бауман все пак намира в тях нещо обединяващо, обобщаващо – те са преди всичко инструментални случайни заедности. Те са заедности от типа «да бъдеш редом», в някаква степен могат да бъдат заедности от типа «да бъдеш с», но в тях обикновено не присъства най-личностната форма на заедност, която е «да бъдеш за». Тези форми на заедност са епизодични, без история и без бъдеще, без „трайно наследство от взаимни права и/или задължения след себе си“. З. Бауман поставя в друго метафизико-етическо пространство заедността, която обозначава като „да бъдеш за“: то е „скок от изолацията към единство“. В условията на глобализацията преобладават инструменталните форми на заедност – човекът живее сред чужденци в прекия и в преносния смисъл на тази дума. Затова нарастват формите на отчужденост. В този контекст З. Бауман защитава тезата, че животът в един глобален свят налага да проявяваме „грижа за Другия“ в неговата другост и самоценност. Така би могло да се изгради пътят към една нова социалност.

В ТРЕТА ГЛАВА „ГЛОБАЛИЗАЦИЯ НА СОЦИАЛНОТО ПРОСТРАНСТВО” се разисква въпросът за промените в социалното пространство, които са резултат от глобализационния процес. Изходната теза е, че като се променя социалното пространство, се променя и човешкото битие. Социалното пространство се разграничава от физическото пространство, което само по себе си е негативно и пусто. То се интерпретира не като пусто вместилище, а като условие и място за разполагане на мрежата на човешките взаимодействия. Социалното пространство се структурира от характера на взаимодействията на социалните актьори, от начина и съдържанието на дистанцията между тях, от социалната им позиция, от наличната в съответното общество йерархия на социалните групи и т.н. В този контекст се сочат приносите автори като Г. Зимел, П. Сорокин, П. Бурдийо за изследване на социалното пространство. Поставен е акцент върху факторите – социални отношения, транспортни средства, комуникационни средства, международни взаимоотношения и т.н. - , които водят до структурните изменения в съдържанието на социалното пространство. Направен е изводът, че ускоряването на транспорта, огромното съкращаване на времето за размяна на информация, образи и текст чрез електронните медии, интернет, електронната поща и пр. водят до съкращаване на разстоянията в социалното пространство и до промяна на социалните взаимоотношения.

В първия параграф на тази глава е предприет опит да се опише феноменологията на социалното пространство в различните исторически епохи – от архаиката до Новото време. Проследяват се накратко основните промени, които настъпват в структурата на социалното пространство и в начина на човешките преживявания на това пространство. Целта на прегледа е да се очертаят някои от факторите и „осите”, около които се изгражда социалното пространство в различните исторически епохи. Това се прави, за да може да се открие спецификата на социалното пространство, оформяща се в хода на глобализацията.

В архаичните времена огънят затваря пространството около себе си, ограничавайки го до силата на топлината, която излъчва. Огънят става символ на домашното огнище, на затвореното и защитено лично пространство на човека. Лидерството в това архаично пространство е играело една много важна роля – лидерът е възплащавал ценността да може да запази племето си да оцелее, както в пространството, като не се разпадне, така и във времето, като поддържане на неговата продължителност. Социалното пространство в тези общества е с голяма **схематична**

предопределеност и подреденост. Присъствието в социалното пространство е било йерархично и възрастово обособено.

В **античните общества** има друга подреденост на социалното пространство. В социалното пространство на полиса чужденецът няма никакви права. Той е задължен да научи гръцки, за да се впише в социалното пространство на полиса. По този показател дори робът е по-близо до господаря си и е по някакъв начин част от пространството, защото поне знае езика, на който се говори. Говоренето на общ език в едно пространство, е изключително важен фактор. **Езикът прави пространството обозримо.** Това е пространство, в което непознатите фактори трудно се промъкват. Според порядъка на това пространство всеки гражданин има своя статус и място. Противоположното пространство на полиса е ойкоът - частното пространство на човека или неговият дом. Това пространство е лишено от публичност. В него съществува йерархична структура. Античното социално пространство не е територия, то е овладения хаос за античния грък.

Средновековната култура внася допълнителен йерархичен акцент при възприемане на пространството, който е произведен от средновековното разбиране за йерархичността на битието. **Пространството за средновековния човек е строго „парцелирано“ и йерархизирано, като тази структура се оказва в същото време и с морална легитимация.** Така е, защото пространството е било възприемано със символична натовареност.

Ренесансовото социално пространство е с нова структура. То се оформя като **«отворено» пространство** поради рязко засилилата се хоризонтална и вертикална социална мобилност. Тъй като пред ренесансовия човек се разпростира огромен нов и неусвоен свят. Затова социалното пространство започва да се мисли в категориите на възможността и неизвестността, които поради своята неопределеност внасят преживяването на авантюриност и на рискованост.

Новото време променя все по-радикално характера на социалното пространство. Оформя се градското пространство и мрежата от връзки между градовете. Възниква отчетливо класово структуриране на социалното пространство. Създават се нови комуникативни и транспортни средства – вестник, радио, железопътен транспорт, презокеански кораби и т.н., които формират нов тип публично пространство и придават обозримост на целия свят. Бързо развиващите се производствено-стокови и парични отношения, нормираният труд и регламентираният седмичен цикъл, превръщат социалното време в механична мяра за измерване на

индивидуалната човешка дейност и нейното персонално пропозициониране в пространството. По този начин (съгласно изследванията на П. Бурдийо) времето е превърнато във функция на пространството.

Във **втория параграф** се анализират някои от новите свойства и прояви на социалното пространство, чрез които се проявява глобализацията. От една страна се оформя своеобразна (1) **хибридност** на социалното пространство. От друга страна възниква (2) **мрежовата организация** на социалното пространство, която противостои на вековната му вертикална йерархично оформеност. От трета страна се оформят условията за промяна на „реперите“ на личностната идентичност. Тя започва да се обвързва с много „места“ в глобалното пространство - появява се „полигамията на мястото“ /У.Бек/. По такъв начин се стига до (3) **де-териториализирането на индивидуалната идентичност**. Заедно с всичко това социалното пространство се глобализира и по този начин рисковете, възникващи в която и да е точка на планетата, възпроизвеждат ефектите си навсякъде - глобалното общество придобива характеристиките на (4) **„рисково общество“**.

В този параграф се разглеждат две форми на хибридизацията на социалното пространство – като съжителство на хора, които са едновременно „един до друг“ в пространството и далечни един на друг от гледна точка на личностните си светове; като съжителство на маргинализирани общности. Хибридизацията се оформя поради възможността и необходимостта да живеят на едно място хора с несъвпадащи непосредствени личностни среди. Така на една улица в едно и също населено място, могат да съжителстват хора с твърде различни личностни непосредствени среди – толкова различни, че да нямат нищо общо помежду си, освен че съжителстват в един «локус» на социалното пространство. Такава ситуация е отдавна характерна за мегаполисите, но под влияние на глобализацията тя става налична и в по-малките населени места. Така социалното пространство започва да се превръща в мозайка от хибридни форми на живот. Хибридността в съвременните общества намира изява и под формата на маргинализация. Маргиналите или маргиналните общности в днешното социално пространство са изградени от социални агенти (индивиди), които имат едновременна принадлежност към две или повече общности, чиито социални, културни, езикови, религиозни статуси са не просто различни, а противоположни дори противопоставени. Маргиналите се явяват „културен хибрид“, който стои на границата и споделя живота и традициите (или поне част от тях) на два различни народа в

резултат на миграция, като същевременно не приема напълно ценностите и стандартите на нито една от тези две или повече общности. Поради това маргиналите са хора, неинтегрирани в съответната социална среда, образуващи своесобствено социално пространство, което обаче не е стабилно, няма твърдо ядро. Това пространство е с временен характер. Маргиналността се оказва все по-значим фактор в социалното битие на хората. Днешната групова маргиналност възниква в резултат на рязко ускоряващото се изменение в социалната структура на обществата, при което се формират все нови и нови функционални групи в икономиката и политиката. Те стесняват възможностите за изява на старите групи и дестабилизируют социалното им положение. Така се стига до напрежение и неустойчива структура в социалното пространство на глобализираното общество.

Друг елемент на новите пространствени практики в глобализационния процес е децентрализацията, разбрана като смяна на вертикалната йерархия с мрежово общество. Следвайки автори като М. Кастелс и Дж. Ъри, в дисертацията се анализират различни икономически и комуникационни измерения на мрежовото общество, както и техният ефект върху начина на функциониране на обществото и човешкия живот.

Друга проява на промените в социалното пространство на глобализираното общество, която се изследва в този параграф на дисертацията, касае тенденцията към екс-териториализиране на човешката идентичност. За днешния човек пространствената фиксация „тук“, касаеща собственото му битие, все повече загубва смисъл или поне стабилността на смисъла си. В координатната система на глобализиращата се биография на съвременния човек „тук“ все по-малко зависи от някакво конкретно място и все повече се очертава като смислово образование, пораждено от характера на човешките взаимоотношения. Днешният човек много често деконтекстуализира дейностите си – той поддържа мимолетни отношения със съседите, като в същото време общува интензивно с хора, които са твърде отдалечени от него, труди се, ориентиран към далечни потребители или произвежда един продукт, чиито „други“ части се създават в други държави, в други части на планетата. Неговата териториална локалност не е същинската общност, в която активно живее. По този начин, като деконтекстуализира своите основни, жизнеопределящи дейности, съвременният човек става твърде независим от конкретното място на действие и живеене. Той вече не може с достатъчна категоричност да определи кое е неговото „тук“. Телесно-пространственото му местонахождение се оказва твърде дифузно, защото той може да бъде с помощта на новите комуникативни средства – от интернет до модерните

телефони – на много места едновременно. Пространственото място се оказва с ерозиращо значение спрямо идентичността на съвременния човек, живеещ в условията на едно глобализирано общество. Неговата идентичност вече не може да бъде „твърда”, отчетлива, устойчива. Тя се оказва зависима от множество фактори, голяма част от които са ситуативни, флуидни. Човекът с глобализирана биографии се екстериториализира. За него много неща, характерни за пространствената ориентация на човека от неглобализирания свят, представат да действат. Например, в неговия „свят” критериите за дистанция стават твърде относителни, както и своето „тук”.

Разглеждайки промените в глобализиращото се социално пространство, сте стига до темата за глобалните рискове. В този контекст са анализирани схващанията на автори като Улрих Бек, Зигмунд Бауман, Антъни Гидънс, Роланд Робертсън, Жак Атали, Скот Лаш, Д. Харви, Георги Фотев, Ник Бостръм и др. Обобщавайки различните гледни точки, в дисертацията се прави извода, че в глобалния свят традиционната рискова логика е подкопана от глобални заплахи. Новите проблеми рушат механизмите на конвенционалното пресмятане на сигурността. Щетите, огромни по обхват и по последствията си, вече трудно биха могли да бъдат приписани на определени причинители или пък последните да поемат отговорност за тях. Рисковете са сътворените от човека човешко-природни „хибриди”. В хода на анализа се стига до тезата, че понятията „риск” и „рисково общество” са амбивалентни по значение. Амбивалентността им е охарактеризирана със следните антитези:

- Нито конкретна катастрофа / нито конкретна сигурност;
- Опити за прогнозиране на едно заплашително бъдеще, което може и да не се случи / прогнозираното заплашително бъдеще пък става основа за проява и активиране на настоящи действия, които да предотвратят прогнозираното отрицателно настояще или неволево да го предизвикат;
- Опити за статистическо прогнозиране на рисковете, натоварено с фактологични и ценностни оценки/ натрупване на прогнозируем математизиран морал, изразяван под формата на предпоставки за бъдещи рискове;
- Опити за контрол липса на контрол, чиито проявления са серийното произвеждане на несигурност;
- Знание или неведение по отношение на реалното състояние на наличната информация и познание за фактите за очакваното развитие на света;

- Глокалността на рисковете, примиряваща в себе си глобалността и локалността на рисковите ситуации;

В контекста на темата за глобализирането на кризите се изяснява също така смисълът и характерните особености на т.н. „екзистенциални рискове” (понятие, въведено от Н. Бостръм).

В **третия параграф** се анализира зараждането и утвърждаването на съвременния човек като „мобилен човек”. Подчертава се, че мобилността откъсва днешния човек от традиционните форми на обвързаност с пространството. Анализирани са както различни теории за мобилността /на Джон Ъри, Кастелс и др./, така и някои от проекциите на човешката мобилност – туризъм, миграция, виртуално сърфиране. В центъра на вниманието са въпросите: а/за границите и б/за „чужденец” като социален субект. Анализът дава основание да се твърди, че еуфорията от отпадането на границите е неоснователна, тъй като едни граници се разрушават, но заедно с това възникват други, нови граници между хората и обществата. Мобилността създава нова перспектива за разглеждане на човека в битието му на „чужденец”, т.е. като носител на привички, ценности, стереотипи, които го различават от обществото или групата, в които му се налага да живее. След като се анализират концепциите за „чужденец” на Г. Зимел, А. Шютц и З. Бауман, се прави извода, че в процеса на глобализация хората все повече получават статуса на чужденци, включително и на самите себе си. В глобализираното общество, едно общество на „глобално преселение”, все повече хората живеят в близост с ценностно други, чужди хора. В тази перспектива се изследват миграционните полета и мобилните, гъвкави общности, които създават имигрантите, както и етапите, през които минават, докато се впишат в чуждия социален „пейзаж”.

В контекста на масовата мобилност, проявявана чрез се емигрантските „преселения”, се разисква въпросът за предизвикателствата пред мултикултурализма в съвременното западно общество. Подчертава се, че масовата мобилност и раздвоението между предишните и новите групови идентичности на големи имигрантски общности създават нов контекст за проявите на толерантност. Толерантността, чийто генезис е във философията на Новото време, се оказва ценност с нарастваща стойност в условията на глобализацията, която налага интензивно и най-често трайно съжителство между хора с твърде различен социален произход, с различни религиозни самоидентификации, с различни ценностни вкусове и

предпочитания. На този фон се оценява, че интеграционните политики и идейните постулати на мултикултурализма в Европа са се оказали неуспешни. Прави се диагнозата, че техният неуспех се дължи на това, че са сведени до минимум възможностите и опитите за социални диалози между съжителстващите различни социо-културни общности. Докато голяма част от имигрантските общности, имащи различна културна идентичност от тази на мнозинството, са „гетоизирани”, т.е. концентрирани в почти затворени социални пространства в съвременните мегаполиси, няма как и къде да се стигне до стопяване на културните и интелектуалните бариери. Прави се обаче и констатацията, че законовото премахване на гетоизацията би довело до нарастване на нивата на недоверие и страх в общественото пространство, което само ще задълбочи разкола между общностите. Тъкмо това обяснява защото различните общности в повечето случай сами търсят самоизолиране в социалното пространство. В текста се прави изводът, че съществува реална и нарастваща опасност мултикултурният плурализъм в съвременните глобализиращи се общества да се превърне в мултикултурен егоизъм. В такава ситуация политическата коректност не е ефективен инструмент за поддържане на единството на глобалните общества, наситени с много субкултурни общности. Политическата коректност е преди всичко инструмент на социалния контрол за краткосрочно предотвратяване на социалната дезинтеграция.

В този параграф се стига до извода, че няколко извода, че голямата мобилност **глобализира биографията на съвременния човек** и засилва **космополитизма** му при възприемането на света. Но заедно с това допринася за **сегментиране** на социалното пространство, за превръщането му в мозайка от съжителстващи „чужденци”, за издигането на нови прегради между различните социални общности.

Наред с всичко друго интензивната мобилност на съвременния човек стимулира към оформяне на **нови парадигми** в социалното познание. В този контекст е разгледан проектът на Дж. Ъри за създаване на социални теории, в които ключово значение играят различни мобилни социални мрежи.

В ЧЕТВЪРТА ГЛАВА „**НОВИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ВРЕМЕТО**” се проследяват новите измерения на възприемане и преживяване на времето в условията на глобалното общество. Направен е опит да се отговори на въпроса, как новата глобална перспектива променя чувството за време – за неговото изминаване, протичане, изпълване, пропускане, отминаване и т.н. Анализирани са как от часовниковото време се преминава към мрежовото гъвкаво време на глобалното

общество. Изследва се също така спецификата на виртуалното пространство и виртуалното време.

В първия параграф е направен опит да се концептуализира социалното време, т.е. да се изясни неговото категориално значение. В този контекст се обръща внимание преди всичко на времето като форма на структуриране на жизнените процеси, като „антропотехника” за организираня и координиране на социалния живот.

Във **втория параграф** се анализира човешкото преживяване на времето и се търси отговори на въпроса, как новата глобална перспектива променя чувството за време – за неговото изминаване, протичане, изпълване, пропускане, отминаване и т.н. Акцентът на анализа е поставен върху обяснението на ускоряването на социалното време.

Във **третия параграф** се търси обяснение на култа към бързия оборот, към ускорената промяна във всичко и на всичко. В условията на глобализацията скоростта като понятие и като изпълнение става водеща във всички сфери от човешката дейност. В този параграф се разглежда и т.н. „гъвкаво време”. То е свързано най-вече с ускоряването на протичането и на „преживяването” на социалното време. За да се осъществи този прелом във възприемането на времето и живеенето в него на повишена скорост, ключов фактор изиграва задвижването и функционирането на капитализма като основен регулатор на икономическите пазари. Капитализмът в чисто пазарно отношение е символ на иновациите, които се появяват лавинообразно и то благодарение на конкуренцията между различните агенти. Тази конкуренция води до оптимизиране на производствените възможности, разходите, както и до скоростната възможност да продадеш нещо ново и различно. Днес е важно да си пръв, да си лидер, това, което предлагаш, да е неповторимо, както и да можеш да го предоставиш по най-бързия начин. Това не означава, че стандартизираните продукти са изчезнали и че всеки се стреми да притежава уникали. Но в днешния ден на пазара не е от решаващо значение производството на еднотипни стоки, а скоростта на производство на иновации в самите продукти за всеобща употреба. Който е по-ловък и по-бърз, печели, който е мудар – губи. Това създава култът към бързия оборот, към ускорената промяна. Скоростта като понятие и като характеристика на поведението стават водещи критерии във всички сфери от човешката дейност. В дисертацията се изтъква, че бързината на консумирането ускорява и стеснява времето. Времето вече не е дълго и протяжно. То

се свива все повече и повече, човек придобива чувството, че ако не е достатъчно наблюдателен, може да пропусне нещо около себе си, да изостане, да не е „в крак” с времето.

Информационното общество, глобалните мас-медийни средства и мобилните телекомуникации правят общуването и обмяната на информация от всякакъв вид мигновена, както и анулират дистанцията във времето. Събитията, които се случват на едно локално място, могат да получат мигновен отглас на диаметрално противоположно място на планетата и заедно с това да получат глобален ефект. Това ни кара в още в по-голяма степен да мислим за глобална каузалност в случващите се събития и процеси, както и за много бързото движение на времето чрез тях. Актуалните новини са в „реално време”, което прави и остаряването на информацията мигновено. Това анулиране на пространството чрез възможността за мигновена реакция чрез технологиите прави човекът изключително адаптивен към условията на средата, в което се намира, дава му възможност да намери по-голям набор от възможни решения, както и възможност за тяхната практическа реализация. Заедно с това тази възможност за информация „в реално” време дава широки възможности нарастващо участие на хората в публичната сфера - да реагират, да коментират и анализират случващото се, да интерпретират възможни ситуации, както и да осмислят актуалната реалност и да вземат решения;

Ускорието на социалното време предизвиква чувството за дефицит на времето. Усещането за липсата или дефицит на време променя по значим начин битието на съвременния човек. Днешният човек се чувства притиснат от липсата на време или по-точно в рамките на кратко време трябва да свърши повече неща, което от своя страна го кара още повече да компресираща и без това компресираното време, с което разполага. Дефицитът на време прави съвременния човек все по-заинтересован от възможността за „гъвкаво работно” време. Дигитално-виртуалната комуникация, с която човекът се справя с часовата разлика, като осъществява видео разговор по някоя от множеството социални мрежи; присъства на събрания; на делови срещи; води бизнес преговори; „подписва” (с помощта на електронен подпис) договори; гласува и пр., му позволява да игнорира дефицитът от „време за”, като го изпълни с „време с” и така да успява да бъде на едновременно на различни места; да свърши няколко неща на един път, като се справи по най-бързия и безпроблемен начин с динамичните предизвикателствата от социалното пространство около себе си.

Друг ефект на глобализацията върху социалното време е промяната на съотношението между трите измерение на времето. Тази промяна е изследвана в **четвъртия параграф** на тази глава. Днешният човек сякаш живее в едно постоянно бъдеще. Но глобализационният процес променя и отношението към миналото, към традициите. Колкото повече нараства опасността от хомогенизиране на националните култури, от тяхното уеднаквяване, толкова повече се повишава интереса към традициите като механизъм за избягване на опасното нивелиране на културното разнообразие.

В последния, **пети параграф** на тази глава се разглеждат особеностите на виртуалното пространство-време. Глобалността - такава, каквато я възприемаме и изживяваме днес - е плод до голяма степен на виртуалността. Виртуалността се определя като понятие за обобщаване на цялата съвкупност от информационно-технически, политико-икономически и социално-културни процеси, които се извършват в социалното пространство, но с помощта на електронните технологии. Последните от своя страна използват информационните магистрали като: информационните медии, интернет и специализираните мрежови бизнес и политически канали, за да осъществяват този глобален процес на виртуална социализация. В помощ на тази глобална социализация са социалните мрежи, които формират своеобразно световно гражданско общество. За това световно гражданско общество не са валидни териториално-реални, часови или възрастови граници. Това своеобразно виртуално световно гражданско общество се оказва катализатор както на революции, така и на апатия към случващото се в реалното световно време и пространство. Виртуалното пространство и виртуалното време в глобалната мрежа дават нови, непознати и неограничени възможности за самоопознаване, но от друга страна предоставят възможност за бягство от реалността, което в повечето случаи не е добър подход. Този нов начин на отчуждение и капсулиране в себе си чрез комуникация в глобалната мрежа показва противоречивостта на последствията от активното вметване на виртуалното в реалното социално пространство и време.

IV. Заключение

Анализът, осъществен в дисертационният труд, води до няколко съществени изводи:

Първо. **Човешкото измерение на глобализационния процес се очертава като главната философска тема на глобализацията.** Какви са промените в човешкото битие, пораждани в хода на осъществяването на глобализацията – отговорът на този въпрос синтезира в себе си нейните икономически, политически, културни измерения. А този отговор не е по силите на друго научно знание, освен на философията.

Второ. **Историко-философският подход към глобализацията се оказва с продуктивни резултати.** Той осигурява перспективата да се открият корените и фундамента на глобализацията не само в осъществяваните реални икономически или политически взаимодействия и процеси, но и в редица философски идеи /за универсалността на човека, за толерантността, за космополитизма, за човешките права и т.н./ . Така философията се оказва не само познавателен инструмент за осмисляне на вече осъществяващата се глобализация, но и неин идеен източник.

Трето. **Анализът на промените в социалното време и в социалното пространство са особено подходящи за философското изследване на човешкото измерение на глобализационния подход.** Те са основните „антропотехники” за организацията на живота на обществото, за координиране, контрол и насочване на човешките взаимодействия. Пространството и времето проникват и в най-дребните подробности на човешкия живот. Затова промените в социалното време и в социалното пространство – промени в разстоянията, в начина на разчленяване и йерархизиране на пространството или в синхронизиране, ритмизацията, компресирането, ускоряването, дефицитът на времето и т.н. - са основното място, в което глобализацията се пресича с човешкото битие. Заедно с това темпоралният и пространствения анализ на глобализацията осигурява възможности за изследване както на макроравнището, така и на микроравнището на глобализационния процес, т.е за изследване на промените, протичащи не само в обществото и неговите основни институции /държавата, границите, икономическите субекти и т.н./, но и равнището на отделния човек.

Четвърто. **Глобализацията е фундаментален и многолик процес с амбивалентни последици в битието на съвременния човек:**

- Глобализацията рязко увеличава регистъра на възможностите за реализацията на човека, като го освобождава от редица традиционни обвързаности (с мястото, с непосредствената среда и т.н.). Но същевременно произвежда условията и нуждата от виртуално бягство от реалността, от нейните проблеми, от общността, в която се живее;
- Глобализацията създава все по-отворени пространства за физическа, професионална, социална подвижност. Но същевременно сегментира съвременните общества, като оформя трудно проходимы граници между елитите, които участват активно и се облагодетелстват от глобализацията, и останалата част на обществото;
- Глобализацията създава условията и дава шанс за непозната досега мобилност на хората. Но заедно с това в също толкова непознати досега мащаби произвежда „случайни заедности» (З. Бауман), които са източник на отчуждение между хората;
- Глобализацията руши много от границите, характерни за традиционните общества. Но от своя страна руши и границите пред рисковете, принуждавайки съвременния човек да живее в общество, белязано от глобални рискове.

От гледна точка на своите антропологически последици глобализацията не може да бъде оценявана нито с термините на комфорта, нито на апокалипсиса.

САМООЦЕНКА ЗА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Дисертацията има **принос към разбирането за историко-философските предпоставки на глобализационния процес**. Това става възможно чрез разглеждането на глобализацията като исторически контекстуализиран процес. Сегашната глобализация препраща към досегашната история, давайки възможност да видим в нея процеси, които могат да бъдат наречени прото-глобализации, доколкото са далечен, смален аналог на сегашните процеси на превръщането на света в една противоречива в себе си цялост. Приносът на това историзиране е, че дава възможност с нови очи да се погледне на миналото, както и да се научи за съвременната глобализация през призмата на идеи и събития, случили се в предходни исторически периоди. Новото и различното в този исторически подход е, че историчността и корените на глобализацията не се рамкират, както е обичайно, в миналото столетие или малко по-назад, в XVIII в. Подходът в дисертацията е друг. От една страна се търсят реални процеси, които са далечен аналог на глобализацията. От друга страна класически и добре познати философски идеи се анализират в нова светлина, в светлината на проблематиката, която се „произвежда” от съвременната глобализация. Това става, като се анализират философски идеи /отношението към Другия, универсалността на човека, толерантността и т.н./, които са изказвани в хода на историята на философия, но чието значение изпъква тъкмо в сегашната ситуация, в контекста на съвременната глобализация.
2. Дисертацията допринася за осъществяване на тенденцията към **философско-антропологичен поврат при анализа на глобализацията**. Неин предмет не са отделните елементи – икономически, политически, културни - на глобализацията, нито пък глобализацията в нейната съвкупна цялост. В дисертацията се прави опит да се постави на обсъждане въпросът какво е мястото на човека в глобализационния процес, т.е. какви са онези радикални качествени промени в човешкото битие, които са резултат от икономическите, технологическите, политическите, културните процеси, които съставляват глобализацията. В този контекст човекът се разглежда и като творещ субект, и като търпящ обект на глобализационния процес. Неговата участ се оказва фундаментално и драматично обвързана с глобализацията както в нейните прото-форми, така и в настоящето ѝ разгръщане.

3. Като разглежда подробно както историческите, така и новите характеристики на социалното време и социалното пространство, дисертацията допринася за **включването на нови аспекти в традиционното разглеждане на глобализацията**. Радикалните промени в пространството и времето са тема на почти всяко изследване на глобализацията. В дисертацията тези промени са разгледани от гледна точка на битието на човека. Така става възможно по логичен и естествен начин да се въведе проблемът за виртуалното измерение на човешкото битие, за де-териториализацията на човешката идентичност, за глоболизиране на социалността, за новия тип социална дехомогенизация на пространственото битие на човека и т.н.
4. Принос към съществуващото знание за съвременната глобализация е **въвеждането на типология на разнообразните философски теоретизации за глобализацията**. В дисертацията е направен анализ на съществуващите различни изследователски стратегии. На базата на този вероятно най-мощен в българските условия обзор на много широк кръг от автори и концепции се предлага типологизирането на знанието за глобализацията да се осъществява въз основа на три „оси” – времева, оценъчна и хуманитарна. Така многобройните теории и автори могат да бъдат групирани от гледна точка на вижданията им а/за началната точка на глобализацията; б/за оценяването на глобализацията, в/за глобализацията като хомогенизиране и хетерогенизиране на социалното пространство; г/ за антропологическите последици на глобализацията.

ПУБЛИКАЦИИ И ЦИТИРАНИЯ

1. Петкова, Татяна. Григоров, Иван (съавтор). „Глобализацията и саморегулирането на детското поведение” – в сп. „Обществено възпитание” – бр. 4/ 2008 г. стр. 13 – 17
2. Петкова, Татяна. „Как възниква космополитичния поглед?” – в сборник: „Глобализация и толерантност” – стр. 204-212; Изд. „Алфаграф”, София 2010 г.
3. Петкова, Татяна. „Арабската пролет и проблемите на Шенгенското пространство” - в сб. „Границите - философски и политически прочити” - стр. 64-74; Изд. „Фабер”, Велико Търново 2012 г.
4. Петкова, Татяна. „Историко-философската предистория на глобализацията - отношението към „Другия” в периода от VI- ти до XVI – ти век” – в сборник: „Годишник на катедра по философски и политически науки при Философски факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски 2011 г.; УИ „Неофит Рилски”, Благоевград 2012 г.

Цитирания на публикация на докторанта по темата на дисертацията

1. Върбанов, Иван. „Глобалната човешка епоха и толерантността” – в сп. „Диалог”, кн. 3 / 2011 г. – стр. 6 -13. <http://www.uni-svishtov.bg/dialog/2011/3.11.1.IV.pdf>